

VARGA BÁLINT

Egy össze nem álló kép mozaikjai

Az Osztrák–Magyar Monarchia dualitásának kortárs reprezentációja

A 19. század második felében Európában a politikai reprezentációk természete alaposan átalakult.¹ Három alapvető változást lehet regisztrálni. Először is kibővült a politikai reprezentáció tárgya, amennyiben a 18. század végéig jellemző uralkodói, dinasztikus reprezentáció mellett legalább hasonló súllyal megjelent a nemzeti reprezentáció. A legtöbb európai országban a kettő egymástól nem vált el élesen, mert a dinasztiák maguk is részt vettek a nemzetépítés folyamatában cselekvőként és annak tárgyaként is.² Másodsor komoly mennyiségi növekedést lehet észlelni, amennyiben az új politikai reprezentációkra gyakrabban és sokkal szélesebb tömegeket elérve került sor, mint korábban. Kulcsfontosságú fejlemény volt új hagyományok és rítusok bevezetése, amelyek jellemzően – de nem kizárólag – a nemzetet voltak hivatva megjeleníteni.³ Harmadsor a reprezentációk komoly bürokratizálódáson mentek keresztül, amennyiben az egyre inkább kiterjeszkedő polgári állam bürokráciája vált felülre a politikai reprezentációkért, jórészt felváltva az uralkodói udvarokat.

Ez a tanulmány az Osztrák–Magyar Monarchia 1867 és 1918 közötti reprezentációit tárgyalja, és arra kérdez rá, hogy az *állam dualitása* milyen módon jelent meg a kortársak számára. A tanulmány központi érve az, hogy az Osztrák–Magyar Monarchia reprezentációi nehezen, legfeljebb részben illeszkednek a fent megállapított európai kontextusba, és ez alapvetően a kettős monarchia sajátos közjogi szerkezetének tulajdonítható. A duális állam reprezentációjának központi problémája ugyanis az volt, hogy nem volt egyértelmű, pontosan mi is a reprezentáció tárgya. Ugyanis az, hogy az 1867-ben megalkotott közös állam milyen politológiai kategóriába sorolható, már a kortársak számára sem volt problémamentes. Magyarországon egyértelműen amellet foglaltak állást, hogy Ausztria és Magyarország két önálló állam, amelyek a szuverenitásuk egy relatíve kis részének önálló gyakorlásáról lemondtak, és azt közösen gyakorolják. Ausztriában a vélemények szélesebb skálája volt megfigyelhető: a legradikálisabb álláspont, a nagyosztrák centralista perspektíva szerint Magyarország egy a többinél szélesebb önkormányzattal bíró tartomány csupán Ausztriában; más vélemények pedig a magyar és a nagyosztrák álláspont között szóródtak.⁴ Ennek megfelelően az államiság szimbolikájának megalkotása sem volt egyszerű feladat, mert attól függően,

¹ A tanulmány elkészítése során Cieger András nyújtott értékes tanácsokat; segítségét ezúttal is köszönöm.

² Ausztriára lásd: Unowsky, Daniel L.: *The Pomp and Politics of Patriotism. Imperial Celebrations in Habsburg Austria, 1848–1916*. West Lafayette, 2005.

³ Hobsbawm, Eric: *Tömeges hagyományteremtés. Európa 1870–1914*. In: Hofer Tamás – Niedermüller Péter (szerk.): *Hagyomány és hagyományalkotás*. Budapest, 1987. 127–197.

⁴ Stourzh, Gerald: *Der Dualismus 1867–1918. Zur staatsrechtlichen und völkerrechtlichen Problematik der Doppelmonarchie*. In: Urbanitsch, Peter – Rumpler, Helmut (Hrsg.): *Verfassung und Parlamentarismus (Die Habsburgermonarchie 1848–1918, Band 7)*. Wien, 2000. 1223–1230.

hogy éppen melyik szerv foglalkozott a kérdéssel, alapvetően mást szeretett volna reprezentálni.

Állami reprezentációk

Az állam neve

A kiegyezéssel ugyan megszűnt az 1804-től létező Osztrák Császárság (*Kaisertum Österreich* vagy *Österreichischer Kaiserstaat*), de már az államalakulat új nevének kitalálása sem ment egyszerűen. 1867-ben Andrassy Gyula magyar miniszterelnök javaslata az volt, hogy *Kaisertum Österreich und Königreich Ungarn* legyen az állam neve, ezzel egyértelműen mutatva, hogy valójában két államról van szó, de a javaslatot Friedrich Ferdinand Beust külügyminiszter és osztrák miniszterelnök épp emiatt elutasította. Egy évvel később újabb javaslat érkezett Pestről: a magyar kormány ezúttal a *Länder S. M. des Kaisers von Österreich und apostolischen Königs von Ungarn* nevet indítványozta; Beust ezt az elnevezést gyakorlati érveléssel vetőzta meg (hossza és összetettsége miatt alkalmazhatatlannak találta). Az osztrák-német liberálisok oldaláról Alfred Arneth, a Haus-, Hof- und Staatsarchiv igazgatója tett egy javaslatot: az *Österreich* nevet megtartotta volna az egész államra nézve, a nem magyar tartományokat pedig *westösterreichische Länder* néven fogta volna össze. Arneth felismerte, hogy az *und* szó beszúrása bármelyik változat esetén annak elismerését jelentené, hogy két államról van szó. Arneth ötletét Andrassy elutasította: ha ugyanis léteznék „nyugatosztrák” tartományok, akkor ebből az következik, hogy Magyarország Ausztria keletosztrák része, ez pedig a magyar politikai elit számára botránkyó lett volna. Az idő viszont sürgetett, mert az ekkor még új névvel nem rendelkező állam 1868-ban kereskedelmi szerződést írt alá az Északnémet Szövetséggel, ezért valamilyen nevet ki kellett találni. Megegyezni ennek ellenére nem sikerült, a problémát pedig a kettős monarchia későbbi működésére nézve is igen jellemző kreativitással oldották meg. A szerződés német nyelvű verziójában ugyanis, amit a berlini és a bécsi parlamentek is ratifikáltak, Ferenc József az addig szokásos címeivel jelent meg: *Kaiser von Österreich, König von Ungarn und Böhmen*; a magyar parlament által elfogadott szerződés szerint (1869: 7. tc.) viszont „Őfelsége az ausztriai császár és Magyarország apostoli királya” kötötte meg a megállapodást.

Az állam elnevezésének kérdését végül az osztrák parlament nélkül Ferenc József döntötte el. 1868. november 14-én határozott arról, hogy a továbbiakban egyszerűsített címe a *Kaiser von Österreich, König von Böhmen, usw. und Apostolischer König von Ungarn* lesz. Azaz Beust és Arneth ötletei ellenében Andrassy javaslata nyert: az *und* szóval egyértelmű lett, hogy Ferenc József két ország felett uralkodik; az elsőben osztrák császárként, cseh királyként stb., a másodikban pedig magyar királyként, és a két királyi cím presztízse és jelentősége között egyértelmű a különbség az utóbbi javára.⁵ Szintén Andrassy javaslata nyomán az államnevet *Österreichisch–Ungarische Monarchie* vagy *Reich* néven határozták meg. A *Reich* szót viszont Magyarországon nagyon nem szerették, mert a magyar politikai elit számára rossz emlékéjú neoabszolutizmusra emlékeztetett. Így a *Reich* szó lassan kikopott a duális államra vonatkozó hivatalos szóhasználatból. A kiegyezés után még több évtizedig *Reichsminister* címet viselt a közös pénz-, illetve hadügyminiszter; az előbbi 1903-tól, az utóbbi 1911-től működött *k. u. k. Minister* néven. A *Reich* így valójában Ausztriával (hivatalos nevén 1915-ig a Birodalmi Tanácsban Képviselt Királyságokkal és Tartományokkal) lett egyenlő, és

⁵ Az uralkodói döntés jelentőségét az adta, hogy az osztrák parlamentet uraló német liberálisok szemében visszatetszést keltett az elnevezés, mivel ezt az Ausztria egységének koporsójába vert újabb szöggként értelmezték.

a *Reichsrat*, *Reichsgericht* stb. a kettős monarchia osztrák felének a szervei lettek. Az Osztrák Nemzeti Bank 1878-ban vette fel az Osztrák–Magyar Bank nevet (és ekkortól tükröződő vezetésében is a paritás). A hadsereg egészen 1889-ig a *k. k. Armee* nevet viselte; ekkor sikerült Tisza Kálmán kormányának kilobbiznia, hogy az *und* szó beillesztésével névlegesen is közös hadsereggé váljon. Az állam nevének megfelelő k. u. k. jelző bevezetése a közös állami szervek nevébe alapvetően a magyar politikai elitnek állt érdekében; mintegy ötven évbe telt, mire az utolsó fontos intézmény nevét is sikerült „közösíteni”, de végül is a magyar érdeket sikerült teljes mértékben érvényesíteni.⁶

Címer

Az immár névvel rendelkező kettős monarchia állami reprezentációinak feltalálása hasonlóan vontatottan történt.

A kiegyezéskor a Habsburg Monarchia gazdag heraldikai örökséggel rendelkezett. Tartományainak többsége középkori eredetű, néhány közülük az újkorban megalkotott címet használt, amelyek a hivatalos reprezentációk elengedhetetlen kellékei voltak.⁷ Egyes heraldikai elemek, mint például a cseh oroszlán vagy a magyar címer, a nemzeti reprezentációkban is kulcsszerephez jutottak. Az Osztrák Császárság heraldikai jelképei az 1804-ben bevezetett, 1806-ban, 1836-ban és 1849-ben apró módosításokon átesett kis-, közép- és nagycímerek voltak. Mind a három címer legmarkánsabb eleme a Német-római Császárság heraldikai készletéből átemelt kétféjű fekete sas, amely egyik markában egy kardot, a másikban pedig a német-római országalmát tartja; a sas fölött pedig II. Rudolf német-római császár házi koronája áll (1804 és 1806 között a címer felső részén a német-római császári korona szerepelt).⁸ A kiscímerben a sas testén a dinasztia kétszer hasított címere állt: az első mezőben a Habsburg-ház vörös oroszlánja, a vörös cölöpben ezüst pólya (a legenda szerint V. Lipót osztrák főherceg 1191-ben a harmadik keresztes hadjárat során megsebesült, kiomló vére fehér köpenyét vörösre színezte; az ebből származó piros-fehérpáros címet átvették a Habsburgok, és dinasztikus színként használták), a hátsó mezőben pedig a Lotaringiai-ház három sasmadara. A középcímeren ugyanezen elemek mellett tíz címerpajzs is szerepelt, amelyek a császárság fontosabb tartományait, köztük egy-egy pajzson Magyarországot és Erdélyt ábrázolták. A nagycímer pedig az Osztrák Császárság összes tartományát (sőt még a történelmi jellegű uralkodói címek nyomán a császárságon kívüli országokat is) reprezentálta. 1866-tól

⁶ Stourzh: *Der Dualismus 1867–1918*, 1183–1197. A k. u. k. jelzőt a közös külügyminisztérium nevébe 1869-ben ugyan bevezették, de mivel a minisztérium a *k. u. k. Ministerium des kaiserlichen Hauses und des Äussern* nevet viselte, csak felemás volt a magyar királyi címre való hivatkozás. Magyar nyomásra 1895-ben lett a név az *und königlichen* szavakkal kiegészítve.

⁷ Ströhl, Hugo Gerard: *Oesterreichisch-ungarische Wappenrolle. Die Wappen Ihrer k. u. k. Majestäten, die Wappen der durchlauchtigsten Herren Erzherzoge, die Staatswappen von Oesterreich und Ungarn, die Wappen der Kronländer und der ungarischen Comitaten, die Flaggen, Fahnen und Cocarden beider Reichshälften, sowie das Wappen des souverainen Fürstenthumes Liechtenstein*. Wien, 1900.

⁸ A Habsburg-uralkodók tudatosan törekedtek arra, hogy az Osztrák Császárságot a Német-római Császársággal jogfolytonos államként láttassák. Mazohl, Brigitte – Schneider, Karin: *“Translatio imperii”? Reichsidee und Kaisermythos in der Habsburgermonarchie*. In: Asche, Matthias – Nicklas, Thomas – Stickler, Matthias (Hrsg.): *Was vom Alten Reiche blieb...: Deutungen, Institutionen und Bilder des frühneuzeitlichen Heiligen Römischen Reiches Deutscher Nation im 19. und 20. Jahrhundert*. München, 2011. 101–128.

a nagycímet már nem használták, a középcímet pedig a valósághoz igazították, azaz Lombardia és Velence címerét elhagyták belőle.⁹

1867 után ezek a címerek nyilvánvalóan nem feleltek meg a paritás elvének. Egy új címet azonban csak azután lehetett elfogadni, hogy az államiság jellegéről megállapodás történt. Elsőként az osztrák miniszterelnökség tett javaslatot a Monarchia közös címerére. Az 1871-es javaslat szerint a császári korona alatt egy kétféjű sas volt látható, amelyben egy kettéosztott címer szerepelt; ennek az egyik oldalán az osztrák, a másikon a magyar tartományok címerei sorakoztak, középen a Habsburg-Lotaringiai ház kis címerével. A magyar kormány ezt az előterjesztést nem fogadta el, mert az egységes címerpajzs azt sugallta, hogy Ausztria és Magyarország közös államot képeznek, ráadásul a kétféjű sas a Német-római Császárság heraldikai hagyatékából származott, ezért Magyarországot nem reprezentálhatta. A magyar elképzelés szerint mindenképpen két címerpajzsra kellett lennie: az egyiknek császári, a másiknak pedig a szent korona alatt. Az osztrák fél azonban két problémával is szemben találta magát. Először is a német-római szimbólumokat (korona, sas) nem akarta Ciszlajtánia-ra redukálni, mert szerintük azok az egész monarchiát szimbolizálták, másrészt pedig Ciszlajtániának 1915-ig, azaz az Ausztria elnevezés hivatalos bevezetéséig nem volt koherens szimbólumrendszere, koronája stb. A közös minisztertanács 1905-ben tért vissza a címerkérdés megoldására. 1907-ben Anthony von Siegenfeld, a Haus-, Hof- und Staatsarchiv levéltárosa kidolgozott egy tervezetet, amely két címerpajzsból állt, rajtuk a császári, illetve a Szent István-koronával, de ekkor ezt az osztrák miniszterelnökség elutasította, mert a két korona egyenrangúságát nem fogadta el. 1912-ben magyar oldalról is benyújtottak egy tervezetet: ez természetesen két címerből állt: az osztrák címer egy sason nyugodott, a magyar egy kettős kereszten; az előbbi felett a császári, az utóbbi felett a magyar korona volt látható. A kettő között pedig a dinasztia átalakított címere szerepelt: a hagyományos kettő helyett immár háromszor volt hasítva, az osztrák színek mellé ugyanis a magyar piros-fehér színek is felkerültek, mutatva, hogy a dinasztia két legfontosabb területe a szűk értelemben vett Ausztria és Magyarország. Végül is 1915-ben az Ausztria név bevezetésével és állami szimbólumainak megalkotásával egyszerre született megegyezés az Osztrák–Magyar Monarchia középcímeréről. Ennek struktúrája Siegenfeld javaslatát követte: két címerpajzsból állt, a császári, illetve a Szent Istváni korona alatt, középen a dinasztia három sávból álló címerével. Bosznia mindkét pajzsba bekerült, mert Magyarország nem egyezett bele egy második, középen álló pajzsba, elkerülendő a trializmus látszatát is. Szintén mindkét pajzson szerepelt Dalmácia, mutatva, hogy a magyar politika nem mondott le a tartomány fölötti uralom megszerzésének igényéről.¹⁰ A dinasztia címerének átalakításától eltekintve tehát az 1915-ben megalkotott címer a magyar politikai elképzeléseket testesítette meg.¹¹ Egészen addig viszont mind az osztrák állami szervek, mind a közös intézmények (azaz a hadsereg és a külföldi képviseltek) a paritás elvét figyelmen kívül hagyó osztrák kis-, illetve középcímet használták, kiváltva a magyar politikai elit állandó kritikáját.

⁹ Gall, Franz: *Österreichische Wappenkunde: Handbuch der Wappenwissenschaft*. Wien – Köln, 1977. 79–99.

¹⁰ Göbl, Michael: *Staatssymbole des Habsburger-Reiches ab 1867 mit besonderer Berücksichtigung des Staatswappens*. In: Leser, Norbert – Wagner, Manfred (Hrsg.): *Österreichs politische Symbole. Historisch, ästhetisch und ideologiekritisch beleuchtet*. Wien–Köln–Weimar, 1994. 11–36.

¹¹ Beszéd, hogy a közjogi kérdésben magát exponáló Wlassics Gyula jogász, korábbi vallás- és közoktatásügyi miniszter milyen örömmel fogadta az új címerek megalkotását: Wlassics Gyula: *Az ausztriai közjogi irodalom és Magyarország: Jäger, Tezner, és a közös intézmények címere*. Jog-állam. Jog- és Államtudományi Szemle, 15. évf. (1916) 1–2. sz. 1–13.

A címer az állampolgárok számára a leggyakrabban a pénzérméken és -jegyeken jelent meg. Mivel közös címer 1915-ig nem volt, ezért a kiegyezés után a Bécsben vert osztrák guldenen a birodalmi kiscímer, a Körmöcbányán vert magyar forinton pedig címlettől függően a magyar korona, kiscímer vagy középcímer szerepelt. Az egységesen Bécsben nyomott pénzjegyeken címer nem szerepelt. Az 1892. évi valutareform (a gulden/forint helyett a korona bevezetése) nyomán vert új érmék kettős jellege, azaz az osztrák címer/magyar korona vagy címer használata továbbra is megmaradt. Az elsőként 1900-ban kibocsátott osztrák–magyar korona pénzjegyeinek egyik oldalán a birodalmi kiscímer, a másik oldalán a magyar középcímer szerepelt.¹²

Zászló

Akárcsak a címerek esetében, a kiegyezéskor mind a Habsburg Monarchia tartományai, mind a nemzeti mozgalmak jól meghatározható színekombinációkon keresztül reprezentálták magukat. A legtöbb nemzeti zászlóhoz a színeket a címerpajzsokból vették át. Így a német nacionalisták Németország- és Ausztria-szerte használták a Német-római Birodalom címérére visszavezethető, a napóleoni háborúk során trikolorként megjelenő, majd 1848-ban kanonizált fekete-piros-sárga színekombinációt. A cseh és a lengyel nacionalizmusok Csehország, illetve az akkor már nem létező Lengyelország címereinek piros-fehér színeivel reprezentálták magukat.

Ausztriát a kiegyezéskor két zászló, illetve színösszeállítás reprezentálta. Az uralkodó saját színei a Német-római Császárság címerpajzsából származó fekete és a sárga voltak. A császár mellett ezeket a színeket számos birodalmi intézmény is használta. A másik fontos színösszeállítás a piros-fehér-piros volt: ezek nemcsak a Habsburg-család színei voltak, hanem már a középkor óta használták a pontosan nem meghatározott, de nagyjából az alpesi tartományok összességéként definiált „Ausztria” reprezentálására. Zászlóként azonban ezek a színek csak ritkán jelentek meg, mivel az alpesi tartományokként értelmezett Ausztria nem alkotott közjogi egységet. Belföldön jellemzően fekete-sárga zászlók reprezentálták az Osztrák Császárságot, de helyenként megjelent a piros-fehér-piros is, például a hajók ennek a variációi alatt hajóztak.

Ezek a zászlók, illetve színek természetesen nem fejezték ki az osztrák–magyar paritást. A kiegyezés után elég gyorsan, 1869-ben kialakítottak egy olyan zászlót, ami a duális államot reprezentálta: a három sávból álló zászló felső sávja piros, középső sávja fehér, alsó sávja pedig megosztva piros és zöld volt, bal oldalán egy piros-fehér-piros, stilizált korona alatti címerrel, jobb oldalán pedig a magyar kiscímerrel. Ezt a zászlót azonban csak külföldön használták, és ott is csak korlátozottan. Ilyen kettős zászló alatt hajóztak az Osztrák–Magyar Monarchia kereskedelmi hajói a nemzetközi vizeken (belföldön viszont piros-fehér-piros, illetve piros-fehér-zöld zászlót használtak),¹³ és az osztrák–magyar konzulátusok épületén is ez lobogott.¹⁴ A hadihajók viszont továbbra is az 1784-ben bevezetett piros-fehér-piros zászló, tehát tulajdonképpen nem az állam, hanem a dinasztia színei alatt hajóztak, és 1915-ben elkészültek ugyan a tervek az új, a paritást figyelembe vevő zászlókra, de a háborús események miatt soha nem vezették be őket.¹⁵ A konzulátusokkal ellentétben a nagykövetségek

¹² Göbl: *Staatssymbole des Habsburger-Reiches*, 24–25.

¹³ Göbl: *Staatssymbole des Habsburger-Reiches*, 23–24.

¹⁴ Agstner, Rudolf: *Austria (-Hungary) and Its Consulates in the United States of America since 1820*. Zürich, 2012. 45.

¹⁵ Baumgartner, Lothar: *Die Entwicklung der österreichischen Marineflagge*. Militaria Austriaca, Jg. 1. (1977) 31–33.

nem a közös zászlót tűzték ki; a paritásra úgy ügyeltek, hogy három zászlót tettek ki, egy fekete-sárgát, egy piros-fehér-zöldet és egy dinasztikusat (fekete-fehér-piros-arany háromszögekkel szegélyezett sárga zászló, közepén fekete kétféjű sassal).¹⁶

A paritást kifejező zászlót belföldön viszont egyáltalán nem használták. A hadsereg (Ausztria és Magyarország egyetlen olyan közös intézménye, ami az egész Osztrák–Magyar Monarchiára kiterjedt, és az állampolgárok is gyakran találkoztak vele) zászlóhasználatát nem volt egységesen szabályozva, és egyes ezredeknek még a német-római császári, illetve az Osztrák Császárság időszakából származó zászlói voltak.

Ausztriában a hivatalos zászló-, illetve színhasználatban a fekete-sárga a tartományi színekkel volt kombinálva; a magyar zászló, illetve annak színei szinte sehol sem tűntek fel. A fekete-sárga és tartományi/nemzeti színek kombinációja alkalmas volt a birodalmon belüli nemzetépítés programjainak reprezentálására. Csehországban, ahol a birodalom és a nemzet kapcsolata bonyolultabb és konfliktusosabb volt, több színkombináció is versenyzett egymással. Csehországi tartományi, illetve cseh vezetésű települések ünnepségei során egyre csökkenő lelkesedéssel használták a birodalmi szimbolikát, és egyre gyakrabban nyúltak Csehország piros-fehér színeire. A csehországi német települések ünnepségeikor viszont a fekete-sárga színek dominanciája mellett az 1848-as forradalmakat, azaz a demokratikus Nagy-Németországot megidéző fekete-piros-arany színeket is gyakran használták; a Georg von Schönererhez köthető nagynémet nacionalisták pedig a vilmosi Németország fekete-fehér-piros trikolorját is előszeretettel kítűzték.¹⁷

Míg Ausztriában a magyar színek szinte egyáltalán nem voltak reprezentálva, Magyarországon rendszeresen megjelent a fekete-sárga zászló mint az uralkodó és a közvetlenül az ő irányítása alá tartozó hadsereg szimbóluma. A közös hadsereg kaszárnyáin állandóan, valamint Ferenc József budapesti tartózkodásakor a budai várpalotán ott lengett a fekete-sárga zászló, amit a magyar közönség annak ellenére volt kénytelen tolerálni, hogy a *svarcgelb* jelzőt a magyar publicisztika és köznyelv gyakran használta a magyar érdekekkel ellenséges osztrák személy vagy politika jellemzésére. A fekete-sárga színekkel azonban nemcsak az uralkodó közvetlen irányítása alá tartozó intézmények éltek, hanem ezekkel a magyar államszeme kritikáját is reprezentálni lehetett. Több olyan esetről van tudomásunk, amikor jellemzően román és szerb nacionalisták valamilyen magyar ünnepen tettek ki fekete-sárga zászlót, ezzel mutatva, hogy elégedetlenek helyzetükkel Magyarországon, és védelmüket az osztrák császártól várják.¹⁸

Himnusz

Míg a címerek és a zászlók középkori előzményekre mentek vissza, a modern állami, illetve nemzeti himnuszok a hosszú 19. században jelentek meg és váltak tömeges jelenséggé.¹⁹ A kiegyezésre már a Habsburg Monarchia összes nemzeti mozgalmá rendelkezett egy (vagy

¹⁶ Agstner: *Austria (-Hungary) and Its Consulates...*, 45.

¹⁷ LeCaine Agnew, Hugh: *The Flyspecks on Palivec's Portrait. Franz Joseph, the Symbols of Monarchy, and Czech Popular Loyalty*. In: Cole, Laurence – Unowsky, Daniel L. (eds.): *The Limits of Loyalty: Imperial Symbolism, Popular Allegiances, and State Patriotism in the Late Habsburg Monarchy*. New York, 2007. 86–112.; Wingfield, Nancy M.: *Flag Wars and Stone Saints. How the Bohemian Lands Became Czech*. Cambridge, Mass., 2007. 107–134.

¹⁸ Például 1892. június 8-án, azaz Ferenc József magyar királlyá koronázásának és egyúttal a magyar nemzetállam megszületésének 25. évfordulóján Újvidéken szerb boltosok tettek ki fekete-sárga zászlót. *A koronázás jubileuma*. Egyetértés, 26. évf. 159. sz. 1892. június 9.

¹⁹ A holland himnusz a 16. századból, az angol a 18. századból származik, de a modern himnusz jelensége a Marseilleiessel kezdődött 1792-ben.

akár több) kanonizált dallal, amelyek előadása a nemzeti ünnepségek kötelező elemét képezte.²⁰

A napóleoni háborúk alatt a Habsburg Monarchia vezetőiben is felmerült az igény egy patrióta célokra használható dalra. Alsó-Ausztria tartományfőnöke, Franz Josef von Saurau megbízta Lorenz Leopold Haschka költőt a szöveg, Josef Haydnt pedig a dallam megírására. 1797. február 21-én (Ferenc császár születésnapján) birodalom-szerte megtartották a *Gott erhalte Franz den Kaiser* című himnusz „ősbemutatóját”. Mivel a szöveg explicit Ferencre vonatkozott, Ferenc halála után átdolgozásra volt szükség. 1836-ban Christian von Zedlitz szövege vált hivatalossá, ezt váltotta fel 1854-ben Johann Gabriel Seidl szövege, amit Ferenc József személyesen hagyott jóvá.²¹ A szöveg immár általában szólt Ausztriáról és a császárról, azaz további módosítások uralkodóváltás esetén sem voltak szükségesegek. A szöveget az Osztrák Császárság főbb nyelvein is közzétették. Magyarul elsőként a magyarországi félhivatalos lapban, a *Budapesti Hírlapban* jelent meg egy anonim fordítás,²² melynek szerzője Bulyovszky Gyula író-újságíró, az 1848-as forradalom során a márciusi ifjúság egyik vezére. Bár ez a szöveg még egy 1859-es tankönyvben is szerepelt,²³ az osztrák állami nyomda által nyomott brosúra ennek stílusában javított, de tartalmában változatlan módosítását közölte, és az lett az általánosan használt himnuszszöveg. (A javításokat Nádaskay Lajos és Kecskeméthy Aurél újságírók tették.)²⁴

A *Gott erhalte* 1867 után Ausztriában gyakran énekelt dal maradt, de – akárcsak a fekete-sárga zászló – birodalmi-dinasztikus funkciója mellé egyre inkább német nacionalista konnotációval is bővült. Így például amikor 1897-ben a csehországi Teplice/Teplitz városában a polgármester bejelentette, hogy megbukott a csehországi német nacionalisták által utált Badeni-kormány, akkor a spontán ünneplésbe kezdő tömeg a *Gott erhaltét* is elénekelte. Ugyanakkor a német nacionalisták nem elégedtek meg a *Gott erhalte* nemzetiesítésével, hanem egyre gyakrabban olyan dalokat is énekeltek, mint például a *Wacht am Rhein*, azaz a vilmosi Németországhoz kapcsolódó repertoárt vették át.²⁵

Magyarországon a *Gott erhalte* – az 1854-es szöveg bármelyik fordításáról is volt szó – a neoabszolutista *Gesamtstaatra* emlékeztetett, ezért a közvélemény nagy része számára elfogadhatatlan volt. Ezen az sem segített, hogy a szöveget a kiegyezés után Magyarországon kisebb módosítással használták: immár nem császárról, hanem királyról, nem Ausztriáról, hanem a „magyar hon”-ról volt benne szó. A *Gott erhalte* a magyar közvélemény ellenkezése dacára két apropóból is rendszeresen elhangzott. Egyrészt a dinasztia tagjainak jelenlétében – ekkor a közönség általában a vendég iránti tiszteletből ezt meghallgatta. Kivétel azonban itt is akadt. 1902 októberében Kolozsvárra látogatott József Ágost főherceg, hogy képviselje a dinasztiaát Mátyás király szobrának felavatásán. A főherceget a protokoll szerint a hadsereg zenekara a pályaudvaron a *Gott erhaltéval* köszöntötte, amit a város egyetemének diáksága

²⁰ Kiss Gy. Csaba: *Hol vagy, hazám? Kelet-Közép-Európa himnuszai*. Budapest, 2011.

²¹ Grasberger, Franz: *Die Hymnen Österreichs*. Tutzing, 1968. 11–94.

²² *Az új néphymnus*. Budapesti Hírlap, 2. évf. 392. szám. 1854. április 12.

²³ Lajtai L. László: „Magyar nemzet vagyok”: *Az első magyar nyelvű és hazai tárgyú történelmi-könyvek nemzetdiskurzusa*. Budapest, 2013. 324–325.

²⁴ Az Érhalmi Gerő álnév mögé bújó fordítók személyét Angyal Dávid azonosította: Angyal Dávid (szerk.): *Falk Miksa és Kecskeméthy Aurél elkobzott levelezése*. Budapest, 1925. 165. A német mellett még tíz nyelven közöltek hivatalos fordítást, ezek megtalálhatók: Österreichische Nationalbibliothek, Musiksammlung, Misc. 115., Materialien zum Kaiserlied (Gott Erhalte). A nyomtatványok datálatlanok, de feltehető, hogy 1854-ből származnak.

²⁵ Wingfield: *Flag Wars and Stone Saints*, 44–45., 70.

tüntetőleg a *Himnusz* éneklésével próbált meg túlénekelni, a tüntetésbe pedig a rendőrség is beavatkozott.²⁶ A *Gott erhalte* előadásának másik rendszeres helyszíne a hadsereg volt. Mind a közös hadsereg, mind a honvédség szabályzata szerint minden ünnepség alkalmával kötelező volt előadni.²⁷ A katonai iskolákban – és ez érvényes volt a honvéd iskolákra is – a *Gott erhalte* ennek megfelelően tananyag volt, és az iskolai ünnepségek kötelező eleme. A honvédiskolákban azonban a tanárok hallgatólagos beleegyezésével folyamatosan sportot úztek elszabotálásából: így például a soproni honvéd reáliskolában a felsőbb éves diákok magyarázták el az intézménybe frissen bekerülteknek, hogy az ünnepségeken a *Gott erhaltét* dűnnyögjék, a Himnuszt viszont vigyázz!-ba állva teli torokból énekeljék.²⁸ 1903-ban pedig abból lett botrány, hogy a pécsi hadapródiskolában, ahol a vasárnapi istentisztelet kötelező kelléke volt a *Gott erhalte*, három diák nem volt hajlandó énekelni az abban az évben éppen vasárnapra eső március 15-én. Emiatt kettő diákot kicsaptak, egy pedig önként kilépett az iskolából. Az ügy miatt hosszú ideig háborgott a sajtó, és Fejérváry Géza tábornok, hadügyminiszter is magyarázkodni kényszerült a parlamentben.²⁹ (A dinasztiahoz végtelenen hí Fejérváry egyébként már korábban is megvédte a *Gott erhaltét*, mert úgy vélte, hogy az átdolgozott magyar fordítás immár szinkronban van a magyar alkotmányossággal.³⁰) Mivel a függetlenségi ellenzék kedvenc vesszőparipája egyébként is a véderőkérdés volt, a *Gott erhalte* kritikája is ebben a kontextusban hangzott el a leggyakrabban.³¹ A dinasztikus reprezentációk és a hadseregek szolgálati szabályzatai által kikényszerített alkalmakon túl a *Gott erhalte* ironikus előadása alkalmas volt a magyar nemzeti identitás ellenpontjának megjelenítésére: így például 1903-ban a budapesti Magyar Színházban játszott *Gotterhalte* című, dramaturgiaiailag nem túl bonyolult darabban (szerző: Mérei Adolf) a főhős magyar katonatiszt a közös hadsereg tisztjével párbajozik, és szenved halálos sérülést; a párbaj apropója az, hogy a magyar tiszt leállíttatja a *Gott erhalte* eljátszását, és helyette a Kossuth-nótát húztatja el a zenekarral, a magyar nemzet „becsületét” megvédő „hősi” cselekedete pedig az életébe kerül.³²

Bár a magyar nacionalista közvélemény a *Gott erhaltét* a neoabszolutista uralom maradványának, azaz a magyar nemzeti identitással és a magyar alkotmányos renddel összeegyeztethetetlen szimbólumnak tekintette, valójában Ausztriához hasonlóan Magyarországon is használták a dalt többes lojalítások kifejezésére. Számos esetről van tudomásunk, amelyek során a *Gott erhalte* a királyhűséget reprezentálendő hangzott el, anélkül, hogy az adott helyzetben bárki is megkérdőjelezte volna a magyar alkotmányos rendet. Ezek közül csak néhány példát idézünk: 1888-ban Ferenc József 40. uralkodói jubileuma tiszteletére rendezett

²⁶ *Tüntetés Kolozsvárott*. Budapesti Hírlap, 22. évf. 280. sz. 1902. október 12. A főherceg elutazásakor a katonai zenekar ismét a *Gott erhaltét* játszotta, a diákság pedig a távolban – feltehetően a rendőrség tanult az előző napi incidensből, és elszeparálta a tüntetőket – a *Himnuszt* és a Kossuth-nótát énekelte. A katonai zenekar rendőri biztosítás mellett vonult vissza a kaszárnyába. *Az elutazás*. Budapesti Hírlap, 22. évf. 281. sz. 1902. október 13.

²⁷ Lásd Nagy Ildikó tanulmányát ebben a folyóiratszámomban. Nagy Ildikó: *Himnusz, Szózat kontra Gott-erhalte. Birodalmi és nemzeti szimbólumok az Osztrák-Magyar Monarchia Magyarországon*. Aetas, 32. évf. (2017) 4. sz. 21–62.

²⁸ Kádár Gyula: *A Ludovikától Sopronkőhidáig*. Budapest, 1978. 25.

²⁹ Thewrewk Árpád: *A „Gotterhalte” ügyének rendezése meddig késik még?* Budapest, 1903.

³⁰ *A képviselőház ülése*. Budapesti Hírlap, 22. évf. 119. sz. 1902. május 1.

³¹ *A magyar Gotterhalte*. Pesti Napló, 54. évf. 105. sz. 1903. április 17.; *A közös hadsereg*. Budapesti Hírlap, 26. évf. 215. sz. 1906. augusztus 7.

³² Búza Péter: *A Gotterhalte*. Budapest, 21. évf. (1983) 11. sz. 38–41. Egyéb Gotterhalte-botrányokat, párbajokat ismertet Nagy: *Himnusz, Szózat kontra Gotterhalte*, id. mű.

színházi díszelőadáson Pozsonyban,³³ 1892-ben Ferenc József születésnapján az aradi katolikus templomban,³⁴ 1895-ben pedig szintén az uralkodó születésnapján Tolnán hangzott el.³⁵ Bár az esetek részletei nem ismertek, sokatmondó, hogy mind Pozsony német nyelvű polgárságára, mind a katolikus egyház számos tagjára jellemző volt a korszakban a *hungarus* identitás és a dinasztikus lojalitás együttes jelenléte, valamint a kizárólagos nacionalista identitásforma elutasítása.³⁶ A többes lojalítások viszont könnyen a nacionalisták céltáblájává válhattak: a pozsonyi és aradi esetekről beszámoló nacionalista *Budapesti Hírlap* szerint a *Gott erhalte* eljátszása komoly visszatetszést keltett,³⁷ míg a dalt Tolnán eléneklő katolikus kántortanítót, Perler Mátyást implicit hazafiatlansággal vádolta egy a munkásságát kritizáló anonim személy.³⁸ Perler válasza jellemző volt a *hungarus* identitású, katolikus, a német és magyar kultúrát összeegyeztetni tudó identításra: szerinte a dal szövege csupán az uralkodó iránt érzett hűségéről szól, azaz semmilyen konfliktusban nem áll a magyar hazafisággal.³⁹

A *Gott erhalte* azonban valóban alkalmas volt arra, hogy használatával ki lehessen fejezni a magyar állameszme iránti elégedetlenséget. Így 1896-ban Miron Roman nagyszebeni metropolita a millenniumi ünnepségekről szóló, a magyar állami ideológiát egyértelműen bíráló körlevelében úgy rendelkezett, hogy a román ortodox templomokban tartandó ünnepi istentisztelet csak a dinasztiaért és az egyházért mondott imából és a román fordításban elénekelte *Gott erhaltéből* álljon.⁴⁰

Mivel Magyarországon a magyar nacionalista közvélemény a *Gott erhaltét* az uralkodó ausztriai himnuszának tartotta, ezért kézenfekvő megoldásnak tűnt egy magyar királyi himnusz megalkotása. Erre több kísérlet is történt, mindannyiszor sikertelenül.⁴¹ A leglátványosabb vállalkozásra 1884-ben került sor: Liszt Ferencnek a budapesti Operaház átadására írt Magyar Királydalát Podmaniczky Frigyes intendáns nem engedte előadni, mert attól tartott, hogy a Rákóczi-induló dallamából építkező Liszt-dal sértené az eseményen részt vevő uralkodót.⁴² Podmaniczky döntése természetesen komoly felháborodáshoz vezetett, Liszt dala pedig nem vált a Habsburg-ház hivatalos magyarországi himnuszává – az erről szóló döntés ugyanis az uralkodó kezében volt, Ferenc József pedig minden bizonnyal elégedett volt a Haydn–Seidl művel.

³³ *Tüntetés Pozsonyban*. Budapesti Hírlap, 8. évf. 337. sz. 1888. december 6.

³⁴ „*Gott erhalte*” a templomban. Budapesti Hírlap, 12. évf. 229. sz. 1892. augusztus 19.

³⁵ *Válasz „Egy Tanügybarát”-nak Tolnán*. Tolnamegyei Közlöny, 23. évf. 28. sz. 1895. július 14.

³⁶ A Pressburger identitásról lásd: Varga Bálint: *Árpád a város fölött. Nemzeti integráció és szimbolikus politika a 19. század végének Magyarorszáján*. Budapest, 2017. 47–52.

³⁷ Pozsonyban a *Budapesti Hírlap* szerint a közönség nagyobb része távozott a színházteremből, a *Pressburger Zeitung* szerint viszont az ünnepség jól sikerült, és erről az incidensről nem ejtett szót (*Theater- und Kunstnachrichten*. *Pressburger Zeitung*, 125. évf. 336. sz. 1888. december 5.). Aradon, amikor a karnagy elkezdte a *Gott erhaltét* énekelni, az orgonista nem volt hajlandó a kíséretet játszani, a közönség egy része pedig demonstratíven kivonult. „*Gott erhalte*” a templomban. Budapesti Hírlap, 12. évf. 229. sz. 1892. augusztus 19.

³⁸ *Népiskolai vizsgálatok*. Tolnamegyei Közlöny, 23. évf. 27. sz. 1895. július 7.

³⁹ *Válasz „Egy Tanügybarát”-nak Tolnán*. Tolnamegyei Közlöny, 23. évf. 28. sz. 1895. július 14.

⁴⁰ *A görög-keleti románok milléniuma*. Budapesti Hírlap, 16. évf. 118. sz. 1896. április 29.

⁴¹ Nagy: *Himnusz, Szózat kontra Gotterhalte*, 35–37.

⁴² Prokopovych, Markian: *In the Public Eye. The Budapest Opera House, the Audience and the Press, 1884–1918*. Wien, 2014. 67–71.

Ünnepnapok

Míg a címer és a zászló már az uralkodók és államok reprezentációjának eszköze volt a középkorban és a kora újkorban, a himnuszok a 19. század első felétől kezdve kerültek be ebbe a repertoárba, addig a nemzeti és/vagy állami ünnepnapok megjelenése és intézményesedése a 19. század utolsó évtizedeiben, illetve a 20. század során ment végbe. A 19–20. század fordulóján számos európai államban választottak jellemzően a nemzeti függetlenséghez kapcsolódó napot, amelyen évről-évre demonstrálták a nemzet tagjainak egységét és összetartozását.⁴³ Az Osztrák–Magyar Monarchia alapító aktusa a legegyszerűbben egy kettős koronázás lehetett volna, de mind Ferenc Józsefet, mind utódját, Károlyt csak magyar királyként koronázták meg, ezért ez a lehetőség csupán elméleti maradt. Magát a kiegyezést pedig Ausztria–Magyarországon senki sem kívánta ünnepelni. A kisebbik kihívást az jelentette, hogy a kiegyezés eleve egy több éves, konkrét dátumhoz nehezen köthető folyamat volt. Ennél sokkal fontosabb akadálynak tekinthető, hogy sem Ausztriában, sem Magyarországon nem tekintették a kiegyezést olyan alapító aktusnak, amire egyáltalán érdemes emlékeztetni.

Az egész monarchiát összekötő ünnepség szerepét továbbra is a Ferenc Józsefhez köthető napok jelentették. Rendszeres ünneplésre adott alkalmat az uralkodó augusztus 18-i születésnapja, illetve október 4-i névnapja (ez utóbbin iskolai szünnapot is tartottak). Alkalmi ünnepségeket rendeztek Osztrák–Magyar Monarchia-szerte a dinasztia tagjainak fontos privát életeseeményei kapcsán, így Ferenc József és Erzsébet császárné és királyné 25. házassági évfordulójakor 1879-ben, illetve főhercegek és főhercegnők születésekor.⁴⁴

Míg az uralkodói születés- és névnapok rendszeres, illetve a dinasztia tagjainak privát életeseeményeinek alkalmi ünneplése általában konfliktusmentesen zajlott le, addig az uralkodó trónra lépésének politikailag sokkal kényesebb megünneplése már összetettebb képet mutatott. Nagyszabású ünnepségekre 1873., 1898. és 1908. december 2-án került sor, hogy Ferenc Józsefnek az 1848-ban ezen a napon történt trónra lépésének huszonötödik, ötvenedik és hatvanadik évfordulójáról megemlékezzenek.⁴⁵ A részt vevő közönség száma egyszerre nőtt és csökkent: nőtt, amennyiben a felső- és középosztályokról kiterjedt az egész társadalomra, egyúttal viszont csökkent, ahogy Magyarországon ezek az ünnepségek fokozatosan megszűntek, és 1908-ban már Ausztriában is megbomlott a korábbi dinasztikus lojalitás vezette konszenzus.

1873-ban mind Ausztriában, mind Magyarországon tartottak ünnepségeket, melyeken ekkor még inkább az elitek és a középrétegek vettek részt: városi képviselőtestületek ünnepi ülésen tettek hitet az uralkodó iránti hűségéről, és ezt ünnepi feliratban, esetleg hódoló küldöttség útján hozták tudomására. A szélesebb tömegek felé az egyházközségekben az uralkodóért mondott ima biztosította a dinasztikus lojalításra való emlékeztetést. A magyar országgyűlés a kormányzó Deák-párt és az ekkor már az ezzel való fúzióval kacérkodó, Tisza Kálmán vezette Balközép képviselőinek támogatásával gratuláló küldöttséget küldött az uralkodóhoz.⁴⁶ Szintén ünnepelte az uralkodói jubileumot a frissen egyesült főváros, a

⁴³ Elgenius, Gabriella: *Symbols of Nations and Nationalism. Celebrating Nationhood*. Basingstoke, 2011. 99–101.

⁴⁴ Blöchl, Andrea: *Die Kaisergedenktage*. In: Brix, Emil – Stekl, Hannes (Hrsg.): *Der Kampf um das Gedächtnis. Öffentliche Gedenktage in Mitteleuropa*. Wien–Köln–Weimar, 1997. 117–144.

⁴⁵ Blöchl: *Die Kaisergedenktage*, 117–144.

⁴⁶ *Az 1872. évi szeptember hó 1-jére hirdetett Országgyűlés nyomtatványai. Képviselőházi Napló*, 8. köt. Budapest, 1874. 57–74.

katolikus egyház, zsidó hitközségek és vidéki városok közönsége.⁴⁷ A magyarországi egyházak, beleértve ebbe a katolikus, a református, az evangélikus és az ortodox egyházakat is, gratuláló küldöttséggel tisztelegtek Ferenc Józsefnél.⁴⁸ Kritikus hangok azonban már ekkor is megjelentek: a kevés képviselővel bíró, de annál hangosabb Szélbal a parlamentben bírálta a kormánypártot és a Balközepet, azzal vádolva őket, hogy legitimálják Ferenc József 1848 és 1867 közötti, szerintük törvénytelen uralkodását. Az egyébként inkább kormánypárti *Vasárnapi Ujság* pedig nem felejtette el megemlíteni, hogy 1848-ban „a nemzet és a fejedelem” gyakorlatilag háborúban állt egymással.⁴⁹

A negyvenedik évfordulón, 1888-ban csak sporadikus ünneplésre került sor, mert központilag szervezett ünnepséget Ferenc József kifejezett kérésére nem rendeztek (az uralkodó inkább jótékony akciókra szólított fel), így a bécsi Mária Terézia-szobor átadása töltötte be valamennyire a jubileumi ünnepség funkcióját. Magyarországon a katolikus templomokban mondtak hol Te Deumot, hol csak imát az uralkodó egészségéért, illetve a fővárosi ortodox zsinagógában és a német nyelvű református egyházközségben tartottak ünnepi istentiszteletet.⁵⁰ Ritkaságszámba ment, hogy Pozsonyban a színházban ünnepi díszelőadásra került sor, és a *Pressburger Zeitung* vezércikkben ünnepelte az uralkodót.⁵¹

1892 júniusában Magyarország-szerte ünnepségekkel emlékeztek meg az uralkodó magyarországi koronázásának 25. évfordulójáról.⁵² December 2., azaz a császári trón elfoglalásának további magyarországi megünneplése ezzel teljes mértékben lehetetlenné vált, így megszűnt annak lehetősége, hogy az Osztrák–Magyar Monarchia egészében egy Ferenc Józsefhez köthető modern ünnep emlékeztesse az állampolgárokat a dinasztia, az állam és a nép egységére.

Így amikor 1898-ban Ausztriában Ferenc József fél évszázados uralkodói jubileumát immár óriási tömegek részvételével ünnepelték Ausztria-szerte, már szó sem lehetett Magyarország részvételéről, sőt a függetlenségi párti ellenzék azt javasolta, hogy március 15-e legyen törvényileg szentesített nemzeti ünnep. A kormány ezt nem támogatta, és az áprilisi törvények szentesítésének napját, április 11-ét nyilvánította nemzeti ünnepnek, és ezzel a magyarországi ünnepkultúra poszt-dinasztikus, immár kizárólag a nemzeti közösség múltjára emlékező irányba indult el. Hanák Péter szavaival élve Magyarországon ekkor konfrontálódott a nemzeti és az állampatrióta értékrend.⁵³

1908-ban pedig az addig az uralkodóhoz egységesen lojális Ausztriában is hasonló konfrontációra került sor, amikor a cseh nacionalista politika a csehországi nemzeti konfliktus miatt bojkottálta Ferenc József 60. uralkodói jubileumát.⁵⁴ Magyarországon csupán az

⁴⁷ *Fővárosi hírek*. Fővárosi Lapok, 10. évf. 277. sz. 1873. december 2.; *Ujdonságok*. Békés, 2. évf. 49. sz. 1873. december 7.; *A P. Napló táviratai*. Pesti Napló, 24. évf. 278. sz. Esti kiadás. 1873. december 3.

⁴⁸ *Belföld*. Protestáns egyházi és iskolai lap, 16. évf. 49. sz. 1873. december 7.

⁴⁹ *Mi ujság?* Vasárnapi Ujság, 20. évf. 49. sz. 1873. december 7.

⁵⁰ *A király császári jubileuma*. Budapesti Hírlap, 8. évf. 332. sz. 1888. december 1.; *Az uralkodó jubileuma*. Pesti Hírlap, 10. évf. 333. sz. 1888. december 2.; *Rövid hírek*. Fővárosi Lapok, 25. évf. 332. sz. 1888. december 1.

⁵¹ *In Miramar*. Pressburger Zeitung, 125. évf. 334. sz. 1888. december 3.; *Theater- und Kunstnachrichten*. Pressburger Zeitung, 125. évf. 336. sz. 1888. december 5.

⁵² *Az évforduló*. Pesti Hírlap, 14. évf. 159. sz. 1892. június 9.

⁵³ Hanák Péter: *1898 – a nemzeti és állampatrióta értékrend frontális ütközése a Monarchiában*. In: uő: *A kert és a műhely*. Budapest, 1988. 112–129.

⁵⁴ LeCaine, Agnew: *The Flyspecks on Palivec's Portrait*. Általában a dinasztikus lojalitás csökkenéséről az 1898. és 1908. évi ünnepségek tükrében: Beller, Steven: *Kraus's Firework*. *State Conscious-*

udvarnagyi hivatal és a Várpalota személyzete és a közös hadsereg számára tartottak ünnepi istentiszteleteket; a budavári Boldogasszony-templombeli szertartáson a kormány, a parlament és állami hivatalok képviselői is megjelentek, de ezt a protokolláris formáságot leszámítva Magyarországon senki sem ünnepelte az osztrák császár jubileumát.⁵⁵

Kulturális reprezentációk

Míg a paritás a hivatalos reprezentációk szintjén Ciszlajtániában szinte egyáltalán nem, Magyarországon pedig csak kényszerből és pontatlanul jelent meg, addig a nem hivatalos szcénákban a helyzet ennek éppen a fordítottja volt. Leszámítva a közös (érdekű) ügyeket, mint a hadsereget, a külpolitikát vagy a vámterületet, magyarországi szerzők szinte egyáltalán nem írtak az Osztrák–Magyar Monarchia egészéről. Így egyetlen magyar szerző sem írta meg a kettős monarchia történetét, értekezett kultúrájáról, természeti kincseiről vagy állatvilágáról. Ezzel szemben útikönyvek tucatjai jelentek meg az Osztrák–Magyar Monarchiáról német nyelven, számos folyóirat célozta meg a kettős monarchia egészének olvasóközönségét, és Bécsben 1886-tól megjelent az Ausztria–Magyarország középosztályának szóló, irodalmi és politikai fókusszal egyaránt bíró *Österreich–ungarische Revue* című havilap is. A szigorúan a magyar cégeket listázó gazdasági címtárakkal és szakmai lapokkal ellentétben több száz ausztriai kiadvány szól mind az osztrák, mind a magyarországi olvasóközönséghez – a kettős monarchia üzleti nyelve ugyanis a német volt, és a közös vámterület miatt a két birodalomfél gyakorlatilag közös gazdasággal rendelkezett, a bécsi gazdasági sajtónak a teljes Monarchiára kiterjedő fókusza nem lehet meglepő.

Az ausztriai tudományosság képviselői hol az egész kettős monarchiát, hol csak Ciszlajtániát tárgyalták műveikben. A paritás témája jellemzően a közjogi traktátusok lapjain kapta a legtöbb figyelmet, mivel a kiegyezés rendszerének számos kódös pontja és aktuális politikai célok miatt a politika folyamatosan igényt tartott közjogi érvelésre. A paritás kérdése a többi tudományágban kevésbé volt releváns. Így például a földrajztudományban, botanikában, hidrológiában több olyan mű is született, amely az Osztrák–Magyar Monarchia egészét tárgyalta különösebb politikai tétek nélkül.⁵⁶ Jellemző a művészettörténet-írás és kortárs művészeti kritika esete. A 19. század első felében az összbirodalom művészete ábrázolásának problémáját a dinasztian keresztül lehet megoldani: az osztrák művészet történetét a Habsburg-házon keresztül lehet elmondani. A korszak történeti festői jellemzően a dinasztiahoz kapcsolható valamilyen eseményről, eredményről szóltak, akár csak az illusztrált történelemkönyvek. A század második felében a dinasztikus témák már nem voltak elegendők, az egész Monarchia művészettörténete azonban túl nagy falat maradt. Az egész Habsburg-monarchiáról szóló művészettörténeti munkák, mint például Rudolf Eitelberger, Albert Ilg és Hevesi Lajos írásai jellemzően az alpesi tartományokra, sőt akár csak Bécsre vagy a katolikus barokkra koncentráltak, de mindenképpen egységes kulturális térről értekeztek. Ezzel ugyan

ness Raising in the 1908 Jubilee Parade in Vienna and the Problem of Austrian Identity. In: Bucur, Maria – Wingfield, Nancy M. (eds.): *Staging the Past. The Politics of Commemoration in Habsburg Central Europe, 1848 to the Present.* West Lafayette, Ind., 2001. 46–71.

⁵⁵ *Az osztrák császárjubiläum.* Pesti Hírlap, 30. évf. 288. sz. 1908. december 2.

⁵⁶ Umlauf, Friedrich: *Länderkunde von Österreich-Ungarn.* In: Umlauf, Friedrich (Hrsg.): *Die Pflege der Erdkunde in Österreich 1848–1898. Festschrift der K. K. Geographischen Gesellschaft aus Anlass des fünfzigjährigen Regierungs-Jubiläums Sr. Majestät des Kaisers Franz Joseph I.* Wien, 1898. 132–137.

Ausztria civilizatorikus misszióját hangsúlyozták, de a szűkebb értelemben vett Ausztriára koncentrálással lemondtak a duális állam művészeti kánonjának létrehozásáról.⁵⁷

A leglátványosabb duális tudományos eredmény a 24 kötetben megjelent *Osztrák–Magyar Monarchia írásban és képben* című könyvsorozat. A sorozatot a tudományok, különösen a néprajz iránt érdeklődő trónörökös, Rudolf főherceg kezdeményezte. Rudolf 1883-tól foglalkozott a tíz kötetesre tervezett *Ethnographie von Österreich–Ungarn* című könyvvel. Az első és az utolsó kötet a Monarchia népeinek egységét, a 2–9. kötetek az egyes népeket tárgyalták. A projektben kezdettől fogva részt vesz Alfred Arneth. Az ő hagyatékában egy 1884-es tervezet már 12 kötettel számol: egy bevezető és egy befejező kötet, öt kötet az osztrák tartományokról, egy Boszniáról, négy az először itt szereplő budapesti szerkesztőségre bízva Magyarországról. Ez a javaslat megjelent két bécsi liberális lapban, a *Deutsche Zeitung*ban és a *Neues Wiener Tagblatt*ban. A bécsi liberális sajtó nagyon pozitívan fogadta az ötletet, mert a Monarchiát összetartó erőnek ítélték a vállalkozást. A tervezett első és utolsó kötet végül kimaradt a koncepcióból, de megmaradt a könyvsorozat osztrák és magyar részre osztása (ellentétben a Teschenben 1881–1885 között 12 kötetben megjelent *Die völker Oesterreich–Ungarns: Ethnographische culturhistorische Schilderungen* sorozattal, amely népcsoportokként mutatja be az Osztrák–Magyar Monarchiát). A paritás nemcsak a kötetek beosztásában és a szerzőgárdában tükröződött, hanem mutatta Ausztria és Magyarország eltérő belső szerkezetét is. Az osztrák kötetek tartományokként haladtak, ezzel a tartományok egyenlőségét kifejezve, bár a jórészt néprajzi tartalmú szövegek erősen hierarchizált módon mutatták be az egyes népeket, a hierarchia csúcsára a németeket téve.⁵⁸ A magyar fejezetek a magyar nemzetállamot ábrázolták az államközpontú liberalizmus szemüvegén keresztül; a nem magyar népek csak egyfajta függelékként jelennek meg.⁵⁹

A tudományosnál is kevesebb helyet kapott a duális monarchia a művészeti reprezentációkban. Az Osztrák–Magyar Monarchia-szerzte számos ponton felállított, jellemzően egyszerű mellszoborként megformázott Ferenc József-émlékművek nem ábrázoltak olyan allegóriát, amiből a közönség az uralkodó országainak paritását olvashatta volna ki. Az Ausztria-, illetve a Hungária-allegóriák ugyan nagyon elterjedtek a 19. század második felében, de a két nőalak egymás melletti ábrázolása ritka volt. A kettős reprezentáció egyik ritka példája a bécsi festő-grafikus, Vinzenz Katzler rajza, ami 1873-ban jelent meg a *Leipziger Illustrierter Zeitung*ban Ferenc József trónra lépésének 25. évfordulóján. A képen a birodalmi, illetve a magyar kiscímert tartó Ausztria és Hungária nőalakjai, illetve népeik egymástól szigorúan elválasztva jelennek meg, és ünneplik a két alak között helyet kapó Ferenc Józsefet.⁶⁰

⁵⁷ Rampley, Matthew: *The Vienna School of Art History: Empire and the Politics of Scholarship, 1847–1918*. University Park, Pa., 2013. 76–80.

⁵⁸ Zintzen, Christiane: *Das Kronprinzenwerk. Die Österreichisch–Ungarische Monarchie in Wort und Bild. Ein deliberater Tund- und Umgang mit einem enzyklopädischen Textkosmos*. In: Amann, Klaus – Lengauer, Hubert – Wagner, Karl (Hrsg.): *Literarisches Leben in Österreich 1848–1890*. Wien, 2000. 843–858.

⁵⁹ Heiszler, Vilmos: *Ungarischer (Magyarischer) Nationalismus im 'Kronprinzenwerk'*. In: Kiss Endre – Kiss Gy. Csaba – Stagl, Justin (Hrsg.): *Nation und Nationalismus in Wissenschaftlichen Standardwerken Österreich–Ungarns ca. 1867–1918*. Wien, 1997. 71–77.; Szász, Zoltán: *Das 'Kronprinzenwerk' und dessen Konzeption*. In: Kiss Endre – Kiss Gy. Csaba – Stagl, Justin (Hrsg.): *Nation und Nationalismus in Wissenschaftlichen Standardwerken Österreich–Ungarns ca. 1867–1918*. Wien, 1997. 65–70.

⁶⁰ Krasa-Florian, Selma: *Die Allegorie der Austria. Die Entstehung des Gesamtstaatsgedankens in der österreichisch-ungarischen Monarchie und die bildende Kunst*. Wien–Köln–Weimar, 2007. 135–159. A kép eredeti megjelenése: *Leipziger Illustrierte Zeitung*, 1873. december 6.

Bécsben 1916–1918-ban Friedrich Omann tervezett egy nagyszabású Ferenc József-emlékművet a Votivkirchénél, ami Ciszlajtánia és Transzlajtánia allegóriáját is tartalmazta volna, de ez a terv papíron maradt.⁶¹ Budapesten Deák Ferenc 1887-ben felállított szobrán jelentek meg nagyon halványan a dualizmus allegóriái,⁶² de egyébként a 19. század végén, majd a 20. század elején tömegessé váló magyarországi emlékműveken inkább csak magyar nemzeti szimbolikát érdemes keresni.

Az első világháború

Az első világháború néhány hét alatt radikálisan átalakította Ausztria és Magyarország viszonyát reprezentatív téren. Magyarországon az egészen addig legalább is külföldnek, de sokak által elnyomónak tekintett Ausztria és az „elnyomás” leglátványosabb eszköze, a közös hadsereg hirtelen a magyar érdekek védelmezőjévé avanszált. 1914 nyarán egymást érték a háborút és a hadsereget éltető tüntetések. A felfokozott hangulatot rosszul mérte fel az a rögtönzött szónok, aki a magyar katonákat halálba küldő osztrák hadvezetéséről beszélt egy kávéházban. Néhány héttel korábban egy ilyen beszéd minden bizonnyal nagy tetszést aratott volna, ezúttal viszont a szónokot a tömeg majdnem meglincselte.⁶³ A korábban gyűlölt *Gott erhalte*t Magyarországon is elkezdtek énekelni, jellemzően Németország himnuszával együtt, mutatva – magyar értelmezésben – a három ország megbonthatatlan fegyverbarátságát.

A korábban Ausztriában szinte észrevehetetlen Magyarország pedig megjelent Bécsben is: a harctéri győzelmek után a fővárost immár nemcsak fekete-sárga, hanem piros-fehérvörös zászlókkal is ékesítették, 1915 szeptemberében Bécsben látványos utcai felvonulást rendeztek az osztrák, magyar és horvát törvényhatóságok,⁶⁴ osztrák újságírók pedig „felfedezték” és meleg hangon méltatták Magyarországot.⁶⁵ Magyarország reprezentatív jelenléte ezáltal látványosan erősödött, de még mindig jelentősen elmaradt az Ausztriában új erőre kapó német-osztrák nemzeti egység mítosza és a két császár szövetségének toposza mögött.⁶⁶

A háború második felében viszont – hiába próbált meg az új uralkodó, Károly látványosan gesztusokat tenni Magyarországnak⁶⁷ – „helyreállt” a régi rend, amennyiben Ausztria és

⁶¹ Telesko, Werner: *Kulturraum Österreich. Die Identität der Regionen in der bildenden Kunst des 19. Jahrhunderts*. Wien–Köln–Weimar, 2008. 150.

⁶² Cieger András: Deák Ferenc írásban és képen. Miként ábrázolható a kiegyezés? *Századok*, 51. évf. (2017) 6. sz. 1247–1268.

⁶³ *Tüntetések és felvonulások Budapesten*. Magyarország, 1914. július 31. 7.

⁶⁴ *Magyar hódolat a király előtt*. Budapesti Hírlap, 35. évf. 245. sz. 1915. szeptember 3.; *Die Stimmen des Bürgertums*. Neues Wiener Tagblatt, 49. évf. 244. sz. 1915. szeptember 3.; *Die Huldigung der ungarischen und kroatischen Munizipien*. Neue Freie Presse, 18331. sz. 1915. szeptember 3.

Ifj. Bertényi Iván: *Az I. világháborús magyarországi propaganda néhány jellegzetességéről*. In: Ifj. Bertényi Iván – Boka László (szerk.): *Propaganda az I. világháborúban. Az Országos Széchényi Könyvtár kiállítása*, 2015. október 16. – 2016. április 9. Budapest, 2016. 22–25.

⁶⁵ Vermeiren, Jan: *The First World War and German National Identity. The Dual Alliance at War*. Cambridge, 2016. 190–191.

⁶⁶ Vermeiren: *The First World War*, 77–90.

⁶⁷ 1916-ban Károly budapesti koronázása „magyarabb” jellegű volt, mint Ferenc Józsefé 1867-ben: a *Gott erhalte* nem hangzott el, Liszt Koronázási miséjét magyar művészek játszották (1867-ben a bécsi Hofkapelle játszott), a katonai sorfalat csak honvédek állták, és nem a közös hadsereg alakulatai, a *Reichsrat* küldöttségét pedig nem is fogadták hivatalosan. Maczó Ferenc: *Az utolsó magyar királykoronázás. IV. Károly és Zita királyné koronázási ünnepsége Budapesten 1916. december végén*. Budapest, 2016. 95–96.

Magyarország ismét eltávolodott egymástól. A háború alatt nagyon szűk élelmiszerkészlettel rendelkező Bécsben az éhezés által kevésbé fenyegetett Magyarországot szidalmazták, míg Magyarországon az osztrák hadvezetést tették felelőssé a hadikudarcokért.⁶⁸ A háború elején úgy tűnt, hogy a *Gott erhalte* egy szövetséges ország himnuszaként legitim módon megjelenhet a magyar nyilvános térben, 1918-ban ismét a „rég” forгатókönyv szerinti *Gott erhalte*-ügyekre került sor. Először Sopronban tört ki kisebb botrány: szeptemberben világháborús emlékművet avattak a városban; az avatási ünnepségen Thurner Mihály polgármester magyar nyelvű beszédet mondott (a legutolsó népszámlálás még relatív német nyelvű többséget rögzített), és hiába tiltakozott a *Gott erhalte* eljátszása ellen, a helyi Zeneegyesület mégis eljátszotta azt.⁶⁹ Október 23-án pedig, miután Károly már bejelentette Ausztria föderalizálását és Magyarországgal a tiszta perszonálunió létrehozását, Debrecenben történt hasonló affér. Károly ugyanis az egyetem új épületének átadásán személyesen jelent meg; a pályaudvaron a szolgálati szabályzatnak megfelelően egy közös hadseregbeli ezred fogadta, és zene-kara játszotta a *Gott erhaltét*, hiába szerettek volna a magyar hatóságok egy honvédelakulatot küldeni a fogadásra. A *Gott erhalte* elénekléséből itt is parlamenti ügy lett, és az afférban a sajtó a magyar érdek háttérbe szorulását látta az osztrákkal szemben.⁷⁰

Konklúzió

A bevezetőben vázolt általános képbe az Osztrák–Magyar Monarchia csak nehezen illeszthető bele. Nem arról van szó, hogy a politikai reprezentációk nem nacionalizálódtak, tömegesedtek és bürokratizálódtak volna, hanem arról, hogy ezek a folyamatok nem a kettős monarchia szintjén és paritásos alapon, hanem ciszlajtán/magyarországi, tartományi/megyei, továbbá települési szinten jelentkeztek. A külpolitikára és hadseregre korlátozott közös államiság korlátozottan tette lehetővé a politikai reprezentációk gyakorlását, mert ezek jellemzően nem azok az intézmények voltak, ahol a modern politikai reprezentációk megszervezése történt.⁷¹ Ráadásul a kiegyezéssel 1867-ben a legkisebb rossz elve mentén jött létre, és nehéz volt pozitív üzenetet társítani hozzá.

A duális állam ausztriai és magyarországi reprezentációja között feltűnő volt a különbség. Ausztriában az állami reprezentációban a dualitás gyakorlatilag nem jelent meg, mivel az ezt kifejező szimbolika (címer, zászló, himnusz) hiánya ezt megakadályozta, sőt mivel a ciszlajtán és a közös intézmények ugyanazt a szimbolikát használták, teljesen egybemosódott Ausztria és Ausztria–Magyarország. Magyarországon ezzel szemben – kényszerűségből – folyamatosan jelen volt a politikai reprezentáció kettőssége, de ez a kettősség nem Ausztriára és Magyarországra, hanem a birodalomra/dinasztiára és Magyarországra vonatkozott – ez

⁶⁸ Healy, Maureen: *Vienna and the Fall of the Habsburg Empire. Total War and Everyday Life in World War I*. Cambridge, 2006. 47–52.

⁶⁹ Ifj. Bertényi Iván: *Éljen a király!* In: Ifj. Bertényi Iván – Boka László (szerk.): *Propaganda az I. világháborúban*.

⁷⁰ Romsics Gergely: *A Monarchia utolsó jelképbotránya. A debreceni Gotterhalte-affér*. Rubicon, 16. évf. (2005) 9. sz. 20–26.

⁷¹ Az Osztrák–Magyar Monarchia esete annyiban mégsem egyedülálló, hogy a korszakban Európában létező két másik duális állam, Svédország–Norvégia és Oroszország–Finnország sem próbálkozott közös reprezentációs gyakorlatok kialakításával. A duális államok reprezentációs politikájáról szakirodalom még nem született, de a „*Dual Statehood in Modern Europe. The Austro-Hungarian Compromise of 1867 in comparative perspective*” című konferencia (Salzburg, 2017. szeptember 13–15.) több előadása is érintette a témát. A konferencia előadásainak kiadása folyamatban van.

egyenesen következett abból, hogy a kiegyezés valójában nem két állam, hanem egy állam és annak uralkodója között kötöttet.⁷²

Ausztria–Magyarország állampolgárai számára így csak ritkán, leginkább közvetlenül a kiegyezés utáni években, illetve az első világháború elején tűnhetett fel, hogy egy közös, de kettős szerkezetű államban élnek. Ettől még Ausztria–Magyarország állampolgárai több formában is megtapasztalhatták, hogy egy közös állam lakosai: a birodalom két felén közös pénzt használtak, és Ausztria és Magyarország egy gazdasági teret képezett; a férfilakosság jelentős része katonai szolgálata révén a kettős Monarchia más vidékeit megismerte; szabadon lehetett utazni, és aki valóban élt is ezzel a lehetőséggel, minden bizonnyal észrevette a Monarchia egészére kiterjedő kulturális és életmódbeli hasonlóságok sorát; Ausztriában pedig az oktatás és a sajtó révén elterjedt nézet volt a Habsburg-monarchia egysége. De a politikai és jogi realitást jelentő paritás megtapasztalásában a politikai reprezentációk alig segítették a kettős monarchia polgárait.

BÁLINT VARGA

Pieces of a fragmented picture: Contemporary representations of the duality of the Austro-Hungarian Monarchy

The paper investigates the various ways in which the Austro-Hungarian Monarchy was represented, both officially and unofficially. It examines the creation of the official state symbols (the very name of the dual state, its flag, coat of arms, anthem, commemorative practices) and their dissemination. The representations of the dual state will be compared to other political representations within Austria-Hungary, mostly in the academic and artistic circles. The paper argues for the fragmented nature of the representations of the dual state and its limited resonance among citizens. The only major exception to this pattern was during the early years of World War I, when the duality of the state became more tangible for all citizens.

⁷² Péter László: *Az Elbától keletre. Tanulmányok a magyar és kelet-európai történelemből*. Budapest, 1998. 219–263.